

ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.923

UDC 159.923

ДАСЛЕДАВАННЕ ПСИХОЛАГІЧНАГА ЗМЕСТУ ВОБРАЗА БУДУЧЫНІ У ЮНАЦКІМ УЗРОСЦЕ

A STUDY OF THE PSYCHOLOGICAL CONTENT OF THE IMAGE OF THE FUTURE IN ADOLESCENCE

Н. С. Данілава,

выкладчык кафедры
сацыяльнай і сямейнай псіхалогіі БДПУ

N. Danilava,

Teacher of the Department of Social
and Family Psychology, BSPU

Паступіў у рэдакцыю 02.11.16.

Received on 02.11.16.

Артыкул прысвечаны вывучэнню псіхалагічнага зместу вобраза будучыні ў юнакоў і дзяўчат розным сацыяльным статусам. Навуковая навізна даследавання заключаецца ў паглыбленні і паглыбленні навуковых ведаў аб псіхалагічным феномене «вобраз будучыні»; тэарэтычна распрацаваны, пацверджаны эмпірычна і апісаны кампаненты вобраза будучага.

У асноўнай частцы апісаны метадычны комплекс, які дазваляе выдзяліць змястоўныя кампаненты вобраза будучыні ў юнацкім узросце. Прыводзяцца вынікі фактарнага аналізу дыягнастычных дадзеных, які дазваляе выдзяліць змястоўныя кампаненты вобраза будучыні: каштоўна-сэнсавы, мэтавы, эмацыяна-ацэначны, арганізацыйны, тэмпаральны. Прадстаўлена мадэль змястоўнай арганізацыі вобраза будучыні ў юнацкім узросце.

Ключавыя словы: вобраз будучыні, юнацкі узрост, змястоўныя кампаненты, фактарны аналіз, абагульнены фактар.

The article is devoted to the study of the psychological content of the image of the future of boys and girls with different social status. Research novelty lies in the fact that expanded and deepened scientific knowledge about the psychological phenomenon of «the image of the future» theoretically developed, empirically validated and described substantial components of the image of the future.

In the introduction of a concept «vision of the future»; selected and described meaningful components of the image of the future.

In the main part of the description materials, which allows to study a substantial component of the image of the future in adolescence. The results of factor analysis of diagnostic data, allowing to allocate substantial components of the image of the future: value-semantic, task, emotional-evaluative, organizational, temporal. Presents a model of meaningful organization vision of the future in adolescence.

In the final part of the article concludes that the empirical study has enabled to confirm and supplement the theoretically developed model.

The results of the study can be used in various areas of youth work as a basis for the development of socio-psychological support of adolescents and girls, when carrying out psychological trainings, assistance in the development of optimal models of the future.

Keywords: the image of the future, adolescence, substantial components, factor analysis, generalized factors.

Выводы. Праблемы, звязаныя з уяўленнем асобы пра ўласную будучыню, планаваннем будучыні, уплывам уяўленняў пра будучыню на арганізацыю жыццёвага шляху ў цяперашні час досыць інтэнсіўна распрацоўваюцца айчыннымі і замежнымі псіхалагамі. Даследаванні, якія праводзяцца навукоўцамі і стаяць на розных тэарэтычных пазіцыях, прывялі да з'яўлення значнай колькасці паняццяў для апісання уяўленняў асобы пра ўласную будучыню. Рознымі даследчыкамі выкарыстоўваліся паняцці «часовая перспектыва» (К. Левін, Ж. Нюттен, Т. Коттл і інш.), «жыццёвая перспектыва»

(К. А. Абульханова-Слаўская, Е. І. Галаваха), «часовы круггляд» (П. Фресс), «жыццёвы сцэнары» (Э. Берн) «арыентацыя на будучыню» (Т. Гіме), «асабістая будучыня» (З. Залескі) і г. д. Дадзеныя паняцці маюць розныя ўзроўні абагульнення, уключаюць змястоўныя аспекты, адрозніваюцца структурнай арганізацыяй, многія з іх не да канца аперацыяналізаваны.

У якасці аднаго з варыянтаў вырашэння дадзенай праблемы можа быць прапанаваны канструкт «вобраз будучыні», які ўвайшоў у навуку дзякуючы працам Г. Бэйтсана [1] і К. Прыбрама [2]. Аналіз навуковай літаратуры дазваляе сцвярджаць, што вобраз будучага

ёсць рэпрэзентацыя ў свядомасці чалавека тых аб'ектаў, якія адсутнічаюць у сітуацыі актуальнага ўзаемадзеяння чалавека са светам. Дадзены канструкт прадугледжвае прызнанне актыўнасці суб'екта ў канструяванні ўласнай будучыні і ўключэнне свядомасці ў плоскасць актыўнасці асобы. На здольнасць чалавека свядома мысленна прадбачыць будучыню паказвала К. А. Абульханава-Слаўская [3], К. К. Платонаў вызначаў перспектыву, як вобраз жаданага, усведамленага і магчымага свайго будучага жыцця [4], Е. І. Галаваха пісаў аб цэласнай карціне будучага [5]. І. А. Ральнікава паказвала, што выбар тэрміна «вобраз» для аперацыяналізацыі ўяўленняў чалавека пра ўласную будучыню дазваляе ўлічыць такія параметры, як цэласнасць і прыналежнасць да вобласці ўяўленняў [6].

Тэарэтычны аналіз дазваляе зрабіць выснову, што вобраз будучага з'яўляецца складаным утварэннем, якое інтэгруе розныя часовыя каардынаты і працэсы; ён функцыянуе ў ролі эталона, структуруючы стымулы і забяспечваючы адбор неабходнай інфармацыі. Ён арыентуе жыццядзейнасць суб'екта ў маштабах шматгадовай часовай перспектывы і галоўных каштоўнасцяў, вызначае накіраванасць развіцця ў будучыні і асабісты сэнс перажыванняў у сучаснасці. Вобраз будучага з'яўляецца псіхалагічным феноменам, які інтэгруе ўяўленні суб'екта пра ўласную будучыню, актуалізуе ўтрыманне асабістага вопыту, кіруе псіхічнай актыўнасцю ў сучаснасці, мадэлюе варыянты будучыні і дэтэрмінуе агульную накіраванасць жыцця ва ўласным шляху асобы. Вобраз будучыні з'яўляецца вынікам унутранай працы асобы, накіраванай на стварэнне бесперапачнай і пласнай жыццёвай гісторыі, якая дазваляе забяспечыць жаданае асабістае развіццё і асабістае функцыянаванне ў сацыяльнай прасторы. Патрэба ў фарміраванні вобраза будучыні выступае ў якасці адной з асноўных патрэб чалавечага ўзросту, што абумоўлена афектыўнымі абставінамі і логікай асабістага і сацыяльнага развіцця.

У многіх навуковых даследаваннях, прысвечаных праблематыцы вобраза будучыні, з'яўляецца пытанні, якія тычацца змястоўных кампанентаў вобраза будучыні, аднак ва ўсім адзначаецца, што ў прасторы сучаснай псіхалагічнай навукі няма адзінага меркавання адносна гэтай праблемы. Аналіз навуковай літаратуры па праблеме даследавання дазваляе выявіць наступныя змястоўныя кампаненты вобраза будучыні: каштоўнасна-сэнсавы, эмацыйна-ацэначны, арганізацыйны, мэтавы, тэмпаральны. Каштоўнасна-сэнсавы кампанент вылучае значныя для асобы каштоўнасці і сэнсы, якія вызначаюць напрамкі развіцця. Пабудова вобраза будучыні мае на мэце асэн-

саванне падзей і матываў, усведамленне жыццёвых перспектыв, змястоўную напоўненасць будучага, рэалістычнасць планаў на будучыню, ацэнку ўзроўню цяжкасці мэт і планаў [7; 8].

Эмацыйна-ацэначны кампанент разглядаецца ў даследаваннях айчынных і замежных аўтараў, як вынік чакання пазітыўных і нейтральных або негатыўных падзей у будучыні і ўключае эмоцыі, пачуцці, якія узнікаюць у сувязі са змястоўным напаўненнем іду будучага жыцця [9; 10].

Арганізацыйны кампанент вобраза будучыні ўяўляе сабой сукупасць міжасобасных адносін, самаадносінай, якія абумоўліваюць формы і стратэгіі паводін, актыўнасць асобы, а таксама дазваляюць уласціваму жыццю запланаваныя падзеі [11]. Тэмпаральны кампанент адлюстроўвае часовую працягласць вобраза будучыні, накіраванасць на падзеі будучыні і часовую лакалізацыю чаканых падзей [12]. Ідэальны кампанент уключае патрэбы асобы і шляхі іх задовольнення [13; 14].

Асноўная частка. Мэтай дадзенага даследавання з'яўлялася выяўленне змястоўных кампанентаў вобраза будучыні ў юнацкім узросце. У якасці выбаркі даследавання выступілі юнакі і дзяўчаты ва ўзросце 18–19 гадоў: навічэнцы 2–3 курса Мінскага фінансаво-эканамічнага каледжа, студэнты 2 курса факультэта псіхалогіі БДПУ, студэнты 2 курса энергетычнага факультэта БНТУ і прадстаўнікі працоўнай моладзі. Усяго ў даследаванні прыняло ўдзел 326 чалавек.

Дыягнастычны комплекс, які дазваляе выявіць змястоўныя кампаненты вобраза будучыні быў сфармаваны на падставе тэарэтычнага даследавання і ўключаў: тэст Д. А. Лявонцьева «СЖО», метадыку Х. Нізімі «Жыццёвыя каштоўнасці», метадыку МВС Р. С. Панцялева, метадыку дыягностыкі міжасобасных адносін Т. Ліры, метадыку Е. Ю. Каржова «Псіхалагічная біяграфія», метадыку Ф. Зімбарда ZTPI, «Шкалу суб'ектыўнага дабрабыту» адаптаваную М. В. Сакаловай, батарэю метадыку М. Р. Гінзбурга «Метады даследавання псіхалагічнай будучыні».

У даследаванні для вызначэння змястоўных кампанентаў вобраза будучыні выкарыстоўваўся фактарны аналіз для атрымання дадзеных, усебаковы разгляд якіх дазволіў вылучыць шэсць абагульненых узаемазвязаных фактараў.

Першы абагульнены фактар, названы «Асэнсаванне жыцця», складаюць шкалы, якія характарызуюць узровень асэнсаванасці ўсяго жыццёвага шляху. Найбольшую нагрузку ў дадзеным фактары нясуць каштоўнасная на-сычанасць ($r = 0,65$), накіраванасць у цяперашні час ($r = 0,61$), локуса кантролю Я ($r = 0,60$), локуса кантролю – жыццё ($r = 0,60$), накіраванасць

у минуле ($r = 0,60$), асенсава насць жыцця ($r = 0,59$), самакаштоўнасць ($r = 0,53$), цікавасць да будучыні ($r = 0,52$), надзея ў адносінах да будучыні. Дадзены фактар мае агульную вагу фактарных нагрузак $r = 10,52$, што дазваляе казаць пра вядучую ролю сэнсажыццёвай рэфлексіі ў фарміраванні вобраза будучыні.

Другі абагульнены фактар, пазначаны як «Самаадносіны», уключае ў сябе паказчыкі самаадносінаў і адносінаў да будучыні. Найбольшую нагрузку маюць наступныя паказчыкі: унутраная канфліктнасць ($r = -0,54$), трывога ў адносінах да будучыні ($r = -0,54$), падпарадкаванасць ($r = -0,48$), самаабвінавачанні ($r = -0,48$), паказчык асенсава насці жыцця ($r = 0,48$), локуса кантролю – жыццё ($r = 0,44$), суб'ектыўны дабрабыт ($r = -0,54$).

Трэці абагульнены фактар, названы «Жыццёвыя падзеі», уключае параметры, якія характарызуюць падзейную насычанасць жыццёвага шляху і самастаўлення, і змяшчае наступныя шкалы: агульная колькасць жыццёвых падзей ($r = -0,67$), колькасць жыццёвых падзей будучыні ($r = -0,62$), колькасць жыццёвых падзей мінулага ($r = -0,54$), самаабвінавачанні ($r = 0,51$), антыцыпатыю ($r = -0,46$), самакіраванне ($r = 0,45$), унутраную сумленнасць ($r = 0,43$).

Чацвёрты абагульнены фактар пазначаны як «Міжасобовыя адносіны» і ўключае наступныя шкалы: эгаізм ($r = 57$), агрэсіўнасць ($r = 56$), залежнасць ($r = 52$), падазронасць ($r = 46$), аўтарытарнасць ($r = 45$), прыязнасць ($r = 46$).

Пяты абагульнены фактар уключае шкалы, якія характарызуюць уменне абуджанне, рэспандэнтаў планаванне падзей ўласнага жыцця. Фактар пазначаны як «Планаванне» і ўключае наступныя параметры: планаванне будучыні на бліжэйшыя 10 гадоў ($r = -0,49$), планаванне будучага на бліжэйшыя 20 гадоў ($r = -0,49$), планаванне будучага на бліжэйшыя 3 гады ($r = -0,41$), планаванне будучага на бліжэйшыя 5 гадоў ($r = -0,40$) і рыналежнасць да пэўнай групы ($r = -0,40$).

Шосты абагульнены фактар пазначаны як «Каштоўнасці» і мае агульную вагу фактарнай нагрузкі $r = 2,67$. Дадзены фактар уключае наступныя параметры: матэрыяльныя каштоўнасці ($r = 44$), каштоўнасць сацыяльнага статусу ($r = 43$), эгаізм ($r = 39$), альтруізм ($r = -36$), прыязнасць ($r = -35$), незалежнасць ($r = 35$).

Такім чынам, фактарны аналіз агульнагрупавой матрыцы даследнай выбаркі дазваляе зрабіць выснову, што вобраз будучыні ў юнацкім узросце ўключае шэсць асноўных кампанентаў: «Асенсава насць жыцця», «Самастаўленне», «Жыццёвыя падзеі», «Міжасобовыя адносіны», «Планаванне», «Каштоўнасці». У рэспандэнтаў прысутнічае жаданне знайсці сэнс жыцця і вызначыць свае мэты.

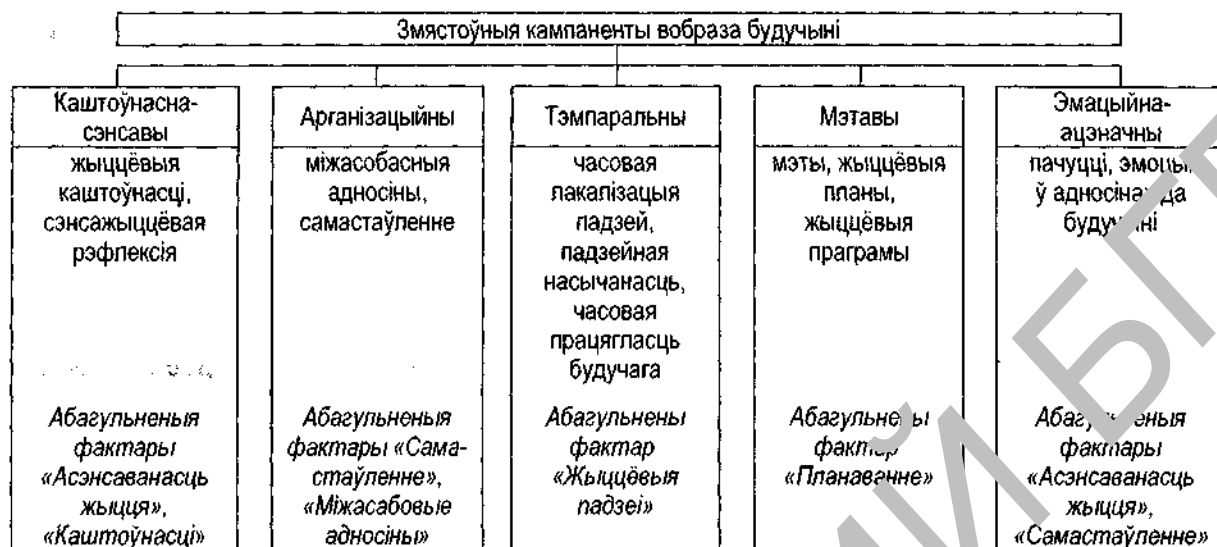
Эмацыянальныя адносіны да будучыні характарызуюцца цікавасцю і надзеяй. Суб'ектыўны дабрабыт рэспандэнтаў звязаны з адсутнасцю ўнутраных канфліктаў, адмоўных эмоцый у адносінах да сябе, трывогі ў адносінах да будучыні, упэўненасцю ў тым, што кантроль над жыццём магчымы. Рэспандэнты адумваюцца аб часовай працягласці свайго будучыні, але, разам з тым, у іх адсутнічае жаданне разважаць над канкрэтнымі жыццёвымі падзеямі мінулага і будучыні, адсутнічае жаданне дэталёва планаванне будучыні. У міжасобовых адносінах рэспандэнты выкарыстоўваюць розныя тыпы адносінаў да навакольных людзей: ад агрэсіўнасці да прыязнасці. Дастаткова высокі ўзровень інтэрнальнага спрыяе упэўненасці ў тым, што незалежна ад знешніх падзей, сітуацыйтарыя і асобы яны змогуць ажыццявіць свой выбар і абудоваць будучыню ў адпаведнасці са сваімі жаданнямі.

Вынікі фактарнага аналізу агульнагрупавой матрыцы даследнай выбаркі дазваляюць зрабіць выснову, што вобраз будучыні ў юнацкім узросце ўключае шэсць асноўных змястоўных кампанентаў. Каштоўнасць – сэнсавы кампанент, прадстаўлены фактарамі «асенсава насць жыцця» і «Каштоўнасці», уключаюцца сукупнасцю каштоўных і сэнсавых утварэнняў, якія вызначаюць асаблівасці працэсу фарміравання і змястоўнага напаўнення вобраза будучыні. Арганізацыйны кампанент, прадстаўлены фактарамі «Самастаўленне» і «Міжасобовыя адносіны», уключае сукупнасць міжасобовых адносінаў, самаадносінаў, якія абумоўліваюць формы і стратэгіі паводзін, актыўнасць асобы, якія дазваляюць увасобіць планы ў жыццё. Мэтавы кампанент, прадстаўлены фактарам «Планаванне», уключае ў сябе рашэнні суб'екта адносна меркаванняў вынікаў дзейнасці (мэты, жыццёвыя планы, жыццёвыя праграмы). Тэмпаральны кампанент, прадстаўлены фактарам «Жыццёвыя падзеі», адлюстроўвае часовую лакалізацыю чаканых падзей, падзейную насычанасць і часовую працягласць будучыні. Эмацыяна-ацэначны кампанент прадстаўлены ў фактарах «Асенсава насць жыцця» і «Самастаўленне» і адлюстроўвае пачуцці, эмоцыі, якія ўзнікаюць у сувязі з планаваннем і прагназаваннем будучых падзей. Змястоўныя кампаненты вобраза будучыні ўтвараюць стратэгічны патэнцыял асобы, які вызначае магчымасць пабудовы паспяховага і рэалістычнага вобраза будучыні ў канкрэтных сацыяльных умовах. Змястоўныя кампаненты вобраза будучыні прадстаўлены на рысунку.

Вынікі фактарнага аналізу пацвярджаюць тэарэтычна распрацаваную мадэль. Аналіз атрыманых дадзеных дазваляе зрабіць наступную выснову: вобраз будучыні ў юнацкім

узросце фарміруецца на падставе сэнсажыццёвай рэфлексіі і сістэмы каштоўнасцяў асобы ў працэсе ўзаемаадносін з іншымі і самастаў-

лення праз планаванне канчатковых вынікаў, у якасці якіх выступаюць канкрэтныя падзеі жыццёвага шляху.

Рысунак – Змястоўныя кампаненты вобраза будучыні

ЛІТАРАТУРА

1. Бейтсан, Г. Экалогія розуму (Выбраныя артыкулы па антрапалогіі, псіхіятрыі і эпістэمالогіі) / Г. Бейтсан. – М.: Сэнс, 2000. – 480 с.
2. Прыбрам, К. Мовы мозгу. Эксперыментальныя парадоксы і прынцыпы нейрапсіхалогіі / К. Прыбрам // Цэнтр гуманнасці. [Электронны рэсурс]. – 1975. – Рэжым доступу: <http://gtmarket.ru/>. – Дата доступу: 10.02.11.
3. Абульханова, К. А. Час асобы і час жыцця / К. А. Абульханова, Т. Н. Бярэзіна. – СПб.: Алтэя, 2001. – 304 с.
4. Платонаў, К. К. Структура і развіццё асобы / К. К. Платонаў. – М.: Навука, 1986. – 255 с.
5. Галаваха, Е. І. Жыццёвая перспектыва і каштоўнасны арыентацыі асобы. Псіхалогія асобы ў працэсе асабістых псіхалагічных змяненняў / Е. І. Галаваха. – СПб.: Пітэр, 2010. – 172 с.
6. Ральнікава, І. А. Жыццёвыя перспектывы асобы ў навуковай парадэгме псіхалагічных ведаў / І. А. Ральнікава // Весті Алтайск. дзярж. ун-ту. – 2011. – № 2. – С. 53–60.
7. Чудноўскі, В. Э. Праблема станаўлення сэнсажыццёвага арыентацыі асобы / В. Э. Чудноўскі // Псіхалаг. журн. – 2004. – Т. 25, № 6. – С. 5–11.
8. Граноўская, Р. М. Элементы практычнай псіхалогіі / Р. М. Граноўская. – СПб.: Гаворка, 2007. – 396 с.
9. Гінзбург, М. Р. Псіхалогія асабістага самавызначэння: дыс. ... д-ра псіхал. навук: 19.00.13 / М. Р. Гінзбург. – М., 1996. – 247 л.
10. Грыгароўская, Н. Ю. Асаблівасці усвядомленай і неусвядомленай кампанентаў асобнага арганізаванага часу: дыс. ... канд. псіхал. навук: 19.00.01 / Н. Ю. Грыгароўская. – М., 1999. – 167 л.
11. Галавей, Л. А. Псіхалогія станаўлення суб'екта дзейнасці ў перыяды юнацтва і даросласці: дыс. ... д-ра псіхал. навук: 19.00.01 / Л. А. Галавей. – СПб., 1996. – 526 с.
12. Галаваха, Е. І. Псіхалагічны час асобы / Е. І. Галаваха, А. А. Кронік. – М.: Сэнс, 2008. – 272 с.
13. Абульханова-Слаўская, К. А. Жыццёвыя перспектывы асобы / К. А. Абульханова-Слаўская // Псіхалогія асобы і лад жыцця: зб. арт. / Рос. акад. навук, Ін-т псіхалогіі; рэд. Е. В. Шорохова [і інш.]. – М., 1987. – С. 137–145.
14. Сагава, З. А. Мэтавы арыентацыі ў жыццёвых планах студэнтаў ВУ: дыс. ... канд. псіхал. навук: 19.00.07 / З. А. Сагава. – Стаўрапаль, 2004. – 156 л.

REFERENCES

1. Beytsan, G. Ekologiya rozumu (Vybranyye artykuly po antropologii, psikhiiatrii i epistemologii) / G. Beytsan. – M.: Sens, 2000. – 480 s.
2. Prybram, K. Movy mozgu. Eksperymentalnyye paradoksy i printsypy neyropsikologii / K. Prybram // Tsentr humanatsi. tekhnolog. [Elektronnyy resurs]. – 1975. – Rezhym dostupu: <http://gtmarket.ru/>. – Data dostupu: 10.02.11.
3. Abulkhanava, K. A. Chas osoby i chas zhyttsya / K. A. Abulkhanava, T. N. Byarezina. – SPb.: Altea, 2001. – 304 s.
4. Platonau, K. K. Struktura i razvitsiye osoby / K. K. Platonau. – M.: Nauka, 1986. – 255 s.
5. Galavakha, Ye. I. Zhyttsyovaya perspektiva i kashtounasnyye aryyentatsyi osoby. Psikhologiya osoby u pratsakh aychynnykh psikhologau / Ye. I. Galavakha. – SPb.: Piter, 2010. – 172 s.
6. Ralnikava, I. A. Zhyttsyovyya perspektivy osoby u navukovay paradygme psikhalogichnykh vedau / I. A. Ralnikava // Vesti Altaysk. dzyarzh. un-tu. – 2011. – № 2. – S. 53–60.
7. Chudnouski, V. E. Problema stanauennyya sensazhyttsyovay aryyentatsyi osoby / V. E. Chudnouski // Psikholog. zhurn. – 2004. – T. 25, № 6. – S. 5–11.
8. Granouskaya, R. M. Elementy praktichnay psikhologii / R. M. Granouskaya. – SPb.: Gavorka, 2007. – 396 s.
9. Ginzburg, M. R. Psikhologiya asabistaga samavyznachen-nya: dys. ... d-ra psikh. nauk: 19.00.13 / M. R. Ginzburg. – M., 1996. – 247 l.
10. Grygarouskaya, N. Yu. Asablivastsi usvyadomlenaga i neusvyadomlenaga kampanentau asobasnay arganizatsyi chasu: dys. ... kand. psikh. nauk: 19.00.01 / N. Yu. Grygarouskaya. – M., 1999. – 167 l.
11. Galavey, L. A. Psikhologiya stanauennyya subyektu dzeynasti u peryady yunatsi i daroslatsi: dys. ... d-ra psikh. nauk: 19.00.01 / L. A. Galavey. – SPb., 1996. – 526 s.
12. Galavakha, Ye. I. Psikhalogichny chas osoby / Ye. I. Galavakha, A. A. Kronik. – M.: Sens, 2008. – 272 s.
13. Abulkhanava-Slauskaya, K. A. Zhyttsyovyya perspektivy osoby / K. A. Abulkhanava-Slauskaya // Psikhologiya osoby i lad zhyttsya: zb. art. / Ras. akad. nauk, In-t psikhologii; red. Ye. V. Shorakhava [i insh.]. – M., 1987. – S. 137–145.
14. Sagava, Z. A. Metavya aryyentatsyi u zhyttsyovykh planakh studentau VNU: dys. ... kand. psikh. nauk: 19.00.07 / Z. A. Sagava. – Staurapal, 2004. – 156 l.